

- Klapper, Joseph. 1960. *The Effects of Mass Communication*. New York: Free Press.
- McQuail, Denis. 1994. *Mass Communication Theory. An Introduction*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- McQuail, Denis. 1997. *Audience Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Moore, Shaun. 1993. *Interpreting Audience: The Ethnography of Media Consumption*. London, Thousand Oaks: Sage.
- Noelle-Neumannová, Elizabeth. „The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion.“ Pp 24–51 in *Journal of Communication* 1974, r. 24.
- Perse, Elizabeth. 2001. *Media Effects and Society*. Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates.
- Závorská, Vladislava. 2005. *Teoretická východiska teórií účinků masové komunikace*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Periodikum – evidencia kultúry slova

Peter Valček

Michal Jareš, Pavel Janáček a Petr Šámal (eds.): *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*. (Zborník príspevkov zo sympózia.) Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2005, 276 s.

Vzťah periodickej tlače a literárneho života (či naopak – beletrie a života periodickej tlače) bola ako téma po dlhé roky Popoluškou (vyhýbala sa jej viac – menej, ako hraničnej, nikomu nepatriacej oblasti, novinoveda i literárna história). Výskum v tejto oblasti sa po celé desaťročia obmedzoval na marginálne biografické prehľady žurnalistickej činnosti literárnych osobností, nie na pramenný materiál periodik (literárny život periodik, štruktúru ich literárnej osobnosti). Pre literárnu vedu – na Slovensku dokonca o čosi viac ako v Česku – to bola látka málo literárna, pre vedu o médiách priveľmi lite-

rárna. Vzájomné rozpaky medzi oboma disciplínami trvajú – až na výnimky – podnes a predsudky s tým spojené tu a tam vystrčia rožky. Zborníkom štúdií dvadsiatich autorov *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století* sa čosi významne mení. Téma sa dostalo dôstojnej vedeckej pozornosti v pravý čas a aktuálnym spôsobom – cez moderne nastavenú interdisciplinárnu optiku. Možno čakala práve na taký a nie iný „metodologický turn“.

Ide o zborník zo sympózia, ktoré na jeseň 2004 usporiadalo oddelenie pre výskum literárnej kultúry Ústavu českej literatury AV ČR. No ani čas, ktorý od sympózia po vydanie zborníka uplynul, publikácii (jej odbornému zámeru a záberu) neberie nič na význam. To je dobrý signál. Zdá sa, že by mohol byť aj signálom o interdisciplinárnej zmene diskurzu skúmania komunikácie ako takej, kde sa presadila otázka „čím“ (totiž kódmi prirodzeného jazyka) namiesto kedysi dominantného „ako“ (beletristicky, literárne, publicisticky, žurnalisticky, umelecky, spravodajsky a podobne). Zaniká osvietenecký predsudok, že literatúra jazyk pestuje, žurnalistika používa. V starom, dobre známom výroku „lže, jako když tiskne“ nie je ani slovo o periodicite či neperiodicite „tisku“, aj keď autor prirovnania pravdepodobne – môžeme i nemusíme si to myslieť – mal na mysli práve politickú tlač.

Symbióza periodika a literárneho textu poskytuje ako „špecifická situácia zverejnenia“ (Janáček: 15) pre román a poviedku odlišnú, zvláštnu, jedinečnú kultúrnu bázu. Najmä však bezprostrednejšiu, než je publikovanie v literárnom časopise a knižné vydanie diela. Veľmi dôležitým prvkom je tu psychologický čas: Autor môže publikovať text bezprostredne po jeho vytvorení. Čitateľ ho ako taký vníma takmer automaticky. Literárny obraz, fantastický, historický, hororo-gotický, akýkoľvek, získava v periodickej, najmä v dennej tlači auru symbolu aktuálneho dňa. (Je známe, že na Slovensku Jožo Nižnanský niektoré kapitoly svojich

románových bestsellerov, ktoré publikoval v 30. rokoch na pokračovanie v dennej tlači, napísal rovno do sadzačského stroja – a nie je to len kuriozita.)

Hoci témou je česká literatúra v periodickej tlači, medzi autormi zborníka nenachádzame len literárnych historikov a bohemistov, ale aj psychológa a amerikanistu. Žiadal by sa, pre úplnú dokonalosť výsledku, aj mediálny historik, a možno i teoretik. Metodologickú stratégiu v úvode zborníka charakterizuje zostavovateľ Pavel Janáček slovami: „Literárněvědné uvažování posledních tří desetiletí vyznačuje rozrušování bariéry mezi tzv. vnějšími a vnitřními přístupy. Sémiotika kultury, kulturní antropologie, sociologie literární komunikace, analýza literárního pole, teorie masových komunikací, věda o literární kultuře, diskurzivní analýza, nový historizmus, dějiny knihy a čtenářství, kulturní historie a kulturní studia – všechny tyto disciplíny, metodologické a terminologické návrhy nebo teoretické pozice přispěly (ať již zevnitř nebo zvenčí našeho oboru) k tomu, že si literární historiografie jako sobě adekvátní a pro sebe přínosné připouští dnes otázky konvenčně odkazované do oblasti literární sociologie nebo kulturního dějepisu.“

V úvodnej štúdii „Funkce periodické publikace v literární komunikaci“ uvažuje Petr Poslední o periodickej publikácii diachrónne, v barthesovskom duchu, ako o písaní a čítaní „textu sveta“, kde redakcia periodika zohráva dôležitú úlohu „tvůrčího střediska“. Petr Poslední uplatňuje klasifikáciu Krzysztofa Dmítruka, podľa ktorej je takéto podnecujúce stredisko generátorom učiacej sa spoločnosti, nielen pestovateľom kultu literatúry. Pôsobí ako zdroj pulzujúcej prítomnosti noriem literárneho života v kultúrnom prostredí, v spoločnosti vôbec. Azabezpečuje i pragmaticky užitočné prepojenie noriem na knižný trh. Prítom toto dostredivé pôsobenie vyvoláva zároveň reakciu odstredivých síl – napríklad experimentu, popierania kánonu či nara-

tívno–žánrových hraníc vo vnútri literatúry. Takáto mediálna exemplifikácia vedie navonok k psychologickým vzorom a vzorcom naratívneho správania či konštrukciám tzv. životných sujetov a podobne, čo je rovnako významný faktor ako tzv. aktuálne informovanie o udalostiach. V konečnom dôsledku ide o to isté – o aristotelovské in-formovanie („rerum imagines animo informare“ – pretvárať dušu obrazmi vecí).

Pavel Janáček v stati „Beletrie v periodickém tisku: k specifické situaci zveřejnění“ uvažuje o probléme z hľadiska ecovského problému seriality, situáciu modeluje ako interakciu ideálne periodikum / ideálny seriál z hľadiska ich funkcie na pozadí „ideálnej knihy“. Sleduje systematicky niekoľko faktorov, ktorými možno tieto zložky iteratívnej, pulzujúcej periodickej komunikácie klasifikovať: faktor heterogenity a komplexity, faktor materiálnych obmedzení, faktor kontinuácie – teda chronotopickej väzby medzi jednotlivými periodickými vydania – a faktor časovosti. Objavuje teda na konkrétnom materiáli periodickej tlače ecovské atribúty postmodernej seriality. To je dôležitý výsledok – serialita zrejme nie je ani natoľko „postmoderná“, ako skôr geneticky vlastná ľudskému komunikačnému mysleniu, minimálne v civilizačnej epoche po nástupe periodickej tlače (vieme, že McLuhan – nie náhodou pôvodným vzdelaním a výskumom literárny teoretik – umiestnil tento zlomový civilizačný moment bezprostredne k objavu tlače a označil ho metaforicky „gutenbergovská galaxia“).

Lenka Klusáková v stati „Celkový přehled situace beletristiky v českých časopisech 30. a 40. let 19. století“ a Klára Koprivová v stati „Beletrie v České včele v letech 1835 – 1846“ sa vracajú do klasického obdobia vývinu českého časopisectva, ktoré bolo v prvom rade obrodeneckým „vehiculum“, nosičom češtiny. Bez tohto vývinu by však nemohol neskôr nasledovať vznik tradície románu na pokračovanie, ani výrazne beletrizovaných fejtónov a črt nerudovského typu.

Tejto problematike sa venuje Aleš Haman v štáti „Několik poznámek k povídkové beletrii v Národních listech za doby Nerudovy“, no najmä Dagmar Mocná v kapitole „Mezi Národními listy a Lumírem – ke genezi Povídek malostranských“. Autorke sa podarilo odkryť mechanizmy pôsobenia novinového média na sloh autora, akým bol Neruda, a osobitne na štýl jeho prozaického „magnum opus“ – *Povídek malostranských*. Ich čaro ešte i dnes spočíva práve v charakteristickom balansovaní „na hraně mezi fakticitou a fikcií“. Sémantická signalizácia oboch postupov (napríklad nahradenie préterita, charakteristického pre fikciu, výkladovým prézentom) je pri podrobnom lingvistickom pohľade zrejmá. Autorka si zároveň kladie otázku, či si čitateľ denníka mohol tieto signály aktuálne všimnúť, keďže tlak novinového kontextu, sugerujúceho očakávanie vecných referencií, mohol byť silnejší. Z hľadiska kognitívnej psychológie komunikačného myslenia je veľmi dôležitá, vecne spracovaná a pramenne bohato podložená – genéza Nerudovho „malostranského“ slohu, ktorý sa utváral jednoznačne vo fejtonistickej spolupráci s *Národními listy*, no vyústil do publikovania paralelných žánrových obrázkov – výrazne beletrizovanejších – na stránkach *Lumíra*. Bez úlohy, ktorú nastolilo pražské sympóziu, bez tohto zborníka, by zrejme takto nastavená štúdia vznikala ešte dlho. Mimoriadne podnetným a vedecky pôvabným miestom štúdie je načretie do archívneho materiálu – do korešpondencie Nerudu so známymi, od ktorých si vyžiadal (a aj získal) písomné podrobnosti, napríklad o situácii študenta práva pred advokátskymi skúškami (list JUDr. Švelovi), či názvoslovie kvetín z okených záhradok (list P. Sobotkovi). Možno ich vystopovať vo *Figurkách*, ktoré si svojou koncepciou bezdejovej prózy vyžadovali „obrovské množství životních detailů, neboť ty v próze tohoto typu fungovaly jako základní stavební materiál“. (s. 96) Nie je to inými slovami a z prameňov inej doby opísa-

ná lévi–straussovská brikoláž? Kvázicitácia pre–existujúcich lexikálno–sémantických zdrojov ako hermeneutický zdroj kódovania textu vo vyššom logickom ráde sujetu fascinovala euro–americký kultúrny priestor až po Joyceovom Ulyssovi. Opäť postmoderný prvok z „naftalinovej“ doby realizmu.

Podobný vedecký pátos objaviteľstva nesie aj téma vzniku humoristického slohu a fenoménu humoristického periodika (Blanka Hemelíková: „Paleček mezi Dickensem a Saphirem – k tematice prvního českého specializovaného časopisu pro humor“), ktorý sa utváral v medzikultúrnom kontexte česko–rakúskom či pražsko–viedenskom. Príspevok charakterizuje časopis aj z hľadiska prevažujúcej tematiky (humoristická relativizácia technického pokroku, dobového nadšenia pre vynálezy, výsmech snobizmu a podobne) a žánrov (humoreska, črta, poviedka a rôzne typy krátkych anekdotických textov).

Problematiku funkcie, resp. funkčnosti beletristického segmentu v pedagogickom časopise spracovala Věra Brožová („Povídka v pedagogickém časopise druhé poloviny 19. století – na příkladu *Štěpnice*, dětské přílohy časopisu *Škola a život*“) s dôrazom na výchovný aspekt krátkej prózy v časopise a modernizačné, progresívne zmeny jeho poetiky po prevzatí *Štěpnice* učiteľskou obcou.

Literárno–historiograficky veľmi cenným je príspevok Antonína K. K. Kudláča „Tajemno, mužno, hrůzno, pitoreskno i směšno... – pokus o obnovení *Rodokapsu* na sklonku 20. století“. Podrobne opisuje obsahovú náplň publikácií *Rodokapsu*, neúspešného vydavateľského pokusu v nakladateľstve Iva Železného v 90. rokoch. Vymetenie jednej – v dávnych dobách úspešnej – žánrovej formy „spotrebnej literatúry“ z trhu na sklonku 20. storočia zrejme súvisí s tým, že tematiku „mužnosti“, „hrůznosti“ či „pitoreskna“ dnes omnoho efektívnejšie (pôsobilivejšie) zvládajú elektronické vizuálne multimédia. Kudláč sa usiluje nájsť príčiny zániku žánra (i brožova-

ného nosiča rodokapsu) aj v ňom samom, v jeho literárnej forme, čo vnímam ako signál o vysokej aktuálnosti interdisciplinárnych (mediálno-literárnych a sociologicko-psychologických) pohľadov na podobnú problematiku: „Děj westernu, vydaného na počátku protektorátu, se rozvíjí poměrně pomalu (...). Pecinovského rodokapsová próza z konce 20. století je dejově mnohem rychlejší (...), také s propracovanějšími a realističtějšími deskripcemi prostředí. Hlavním důvodem jsou bezpochyby podstatně změněné parametry vnímání literárního textu současným čtenářem, který je silně ovlivňován dalšími médii, především filmem a televizí.“

Syntézu zborníka dopĺňa pohľad na poviedky v nemecky písaných časopisoch z oblasti Šumavy (Václav Maidl), beletriu v českej menšinovej tlači na severe Čiech v období prelomu 19. a 20. storočia (Josef Peřina), úlohu „utopického podobenstva“ a symbolizmu v anarchistických periodikách konca 19. storočia (Michal Topor) či význam časopisectva v rómskej literatúre (Alena Scheinostová), čo prehĺbuje komplexnosť zborníka i pri jeho prirodzene, „sympóziom“ stručnom charaktere. Každý z nich je však solídny námetom na monografiu.

Obraz ženy v konvenčnej a umeleckej poviedke „Kalendáře paní a dívek z rokov 1894 – 1897“ (Tereza Riedlbauchová. „Žena-vzor a žena-problém“) a štúdia Petra Šámala: „Beletrie, ženský komunistický tisk a problémy continuity“, sa stále ešte tak trochu pikantnou „genderistickou“ témou zaoberajú z výrazne odlišnej historickej perspektívy. No až z takto nepredpojatého a historiograficky vecne stvárných pohľadov na špecifickú úlohu ženy v kultúre (literárnej i mediálnej) sa dnes dozvedáme o súvislostiach, ktoré pre historiografiu pred rokom 1989 takpovediac „neboli dôležité“.

Z rovnakého dôvodu je významným prvkom zborníka stať „Satira na pokračování: tři doby, tři podoby“ (Michal Jareš), ktorá na troch satirických prózach, vychádzajú-

cich na pokračovanie v rokoch 1921, 1946 a 1977 – 1978 ilustruje semiózu zániku (vyprázdnenia) satirického obsahu textu v odlišných spoločenských pomeroch, a tým poukazuje aj na „limity přílišné aktuálnosti časopisecké prózy, ale i na společnou tendenci k velkým plánům a koncepcím, které se v průběhu otiskování měnily či dokonce rozpadaly“.

Jarešov pohľad veľmi príhodne dopĺňa Erik Gilk štúdiou „Na prahu neznáma“ o satirickej próze Karla Poláčka v kontexte dobovej utopicko-satirickej prózy (Vachek: *Pán světa*, Čapek: *Továrna na absolutno*). Nadväzuje na Poláčkovu novinársko-fejtonistickú empiriu, kvôli ktorej mu F. Peroutka kedysi ironicky radil, aby si radšej zaobstaral dva stoly, jeden pre novinárčinu a druhý pre prózu. Tu je problematika binárna: Na jednej strane vplyv periodík, kde romány na pokračovanie Poláček publikoval, na formu, tému a rozsah textu; na druhej strane vplyv Poláčkovej neodškriepiteľnej novinársko-novelistickej dvojdomosti.

Podobne, semioticko-biograficky je ladená aj štúdia „Periodika Josefa Floriana jako kalendářová literatura moderní doby“ (Jitka Bednářová). Literárno-časopiseckým stvárním literárno-estetického i politického toposu periférie sa v štúdii o ženskom časopise „Hvězda československých paní a dívek“ z tridsiatych rokov zaoberá Marie Vintrová. Zborník uzatvára Marcel Arbeit staťou o detektívnej a kriminálnej poviedke z amerických zdrojov v českých periodikách po roku 1945, ktorá zvyšovala náklady časopisov na západ i na východ od „železnej opony“ a niesla so sebou aj charakteristický kolorit obsahového dizajnu periodík, najmä v šesťdesiatych rokoch 20. storočia.

Zborník sa číta nie bez nostalgie za týmto koloritom, ale aj za klasickým, zlatým, „nerudovským“ obdobím, keď žurnalistika a beletria boli sestry. Dnes spojenie „novinová beletria“ – kedysi jednoznačne zrozumiteľné – tvorí zvláštne oxymoron: obe zložky tohto slovného spojenia, ak ho vni-

mame ako štylistickú figúru, môžu pôsobiť kultovne aj pejoratívne zároveň. Veď jazyk marketingu a PR, ktorým dnes hovoria noviny predovšetkým, má tak ďaleko k jazyku poézie, aj onoho „modravého pelu“ malostranskej poézie každodennosti! Literárna veda už urobila krok k analýze interakcií synchronných (aktualita občianskych udalostí) a diachronných (večnosť beletrie) momentov slovesnej komunikácie. Nie je to výzva aj pre teóriu médií, práve v čase interaktívnych technológií informácie?

Bez pocitu miesta

Kateřina Škařupová

Joshua Meyrowitz: *Všude a nikde: vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum, 2006. 341 s.

Americký teoretik Joshua Meyrowitz se ve své (dnes už více než dvacet let staré) studii pokusil popsat a systematicky vysvětlit vliv elektronických médií na sociální chování. Vcelku důsledně se při tom vyhýbá mediálním obsahům i teoriím užití a uspokojení a pokračuje tak v technologicky deterministické tradici torontské školy. Čerpá ovšem nejen z McLuhanovy myšlenky, že mediální technologie mají moc ovlivňovat podobu kultury i vědomí, ale také z Goffmanova pojetí sociální situace. Sociální situaci ovšem Meyrowitz necharakterizuje fyzickým prostorem (i když metafory jeviště a zákulisí využívá také), nýbrž informačním tokem. Sociální situace chápe jako informační systémy a píše, že „[d]ělicí čára mezi zákulisím a jevištěm je informační povahy a nesouvisí nutně s fyzickým místem.“ (s. 43) Například rodiče, kteří si navzájem hláskují, aby jim přítomné děti nerozuměly, konstruují pomocí rozdílného přístupu k informacím zákulisí, i když se fyzicky nacházejí na jevišti. Elektronická média hranice mezi zákulisím a jevištěm posouvají či rozmazávají, a tím

(vedle toho, že umožňují rychlejší přístup k informacím) vyvolávají nové typy situací a s nimi i nové typy chování.

Na příkladu televize, respektive na srovnání televize a tištěných médií, Meyrowitz ilustruje, jak elektronická média rozostřila hranice mezi různými sociálními situacemi, pozměnila proces socializace a narušila tradiční hierarchické uspořádání sociálního světa. Argumenty jsou jednoduché. Kniha je zavazující, jako fyzický předmět si ji musíme donést domů, její koupí či vystavením v knihovně se přiznáváme k určitým zájmům. Abychom ji mohli číst, musíme být nejen gramotní, ale musíme také rozumět specifickým diskurzům a musíme čtbě obětovat relativně hodně času. Proto knihy pečlivě vybíráme a proto tisk umožňuje udržet různé sféry sociálního života oddělené. Obsah tištěných médií se navíc do nástupu televize soustředil na informace určené výhradně pro jeviště – projev politika uveřejněný v novinách zůstal zřetelně oddělený od toho, zda měl jeho autor na sobě padnoucí sako nebo jestli právě netrpěl rýmou.

Televize je na tom právě opačně. Přístroje vypadají všechny podobně a samy o sobě nenesou žádný specifický význam. Ke sledování televize nejsou potřeba žádné zvláštní dovednosti, dokonce ani tehdy, jedná-li se o pořad o náročném chirurgickém výkonu. Sledováním televizního pořadu se k ničemu nezavazujeme ani neobětujeme tolik času, proto se můžeme dívat (a také díváme) téměř na cokoli. Ačkoliv dětskou literaturu berou dospělí do rukou málokdy, stejně jako odborné lékařské knihy, na pohádku nebo pořad z lékařského prostředí se v televizi mnozí podívají rádi. Je snazší sledovat erotický pořad, než jít do trafiky pro podobně zaměřený magazín. Elektronická média mají navíc schopnost překonávat tradiční fyzické bariéry – a lidé tak prožívají to, co by za normálních okolností nezažili. Mnoho Američanů má pocit, že „byli u toho“, když byl v roce 1964 zastřelen Lee Harvey Oswald, podezřelý